

УДК 376(477)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-110-3-28-34>

ТЕРМІНОПОЛЕ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В ЇЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Т. І. Годецька

ORCID 0000-0003-0550-1894

На виконання завдань другого, аналітико-синтетичного, етапу прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025 рр.) відділ наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського здійснив аналіз наукових напрацювань українських дослідників щодо складових термінополя інклюзивної освіти в її нормативно-правовому забезпеченні. Стаття має на меті ознайомити освітянську спільноту із засадничими термінами інклюзивної освіти чинного законодавства для формування гуманного ставлення до учасників інклюзивного освітнього процесу. Зазначено, що інклюзивна освіта має базуватися на розумінні педагогами інклюзії як основної цінності демократичного суспільства, вихованні толерантності, зміні ставлення до людей з особливими потребами та набутті необхідних професійних компетенцій для ефективної роботи в інклюзивному середовищі.

Наголошено, що Міністерство юстиції України, аби не порушувати прав людей, зокрема формуючи та поглиблюючи негативні стереотипи, пропонує правильно вживати терміни, коректним чином говорити про і звертатися до людей з інвалідністю, а саме брати за розумне і використовувати такі терміни, як: «людина з інвалідністю»; «людина з фізичними / сенсорними / психічними / інтелектуальними / ментальними порушеннями»; «людина з порушеннями опорно-рухового апарату; людина з порушеннями рухової функції». З'ясовано, що така робота, про яку йдеться, може здійснитись тільки в аурі духовності українського суспільства, якої потребують як надавачі інклюзивних послуг, так і отримувачі. У перспективі вважаємо за доцільне дослідити й зарубіжний досвід у цьому контексті.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, інклюзивно-ресурсний центр, інклюзивне освітнє середовище, людина з інвалідністю, особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У контексті виконання другого аналітико-синтетичного етапу наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» та задля забезпечення розв'язання завдань Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, досліджено науковий здобуток освітян, які акцентують увагу на інклюзивних проблемах. Здійснено дослідницькі розвідки, у підґрунтя яких покладено ідею аналітичного огляду «Інклюзивні освітні середовища в умовах цифрової трансформації суспільства: психологічний аспект». У цьому сенсі здійснено інформаційно-аналітичний супровід інклюзивної освіти, яка розглядається як один із ключових елементів модернізації української освітньої системи, орієнтований на створення рівноправних умов і можливостей для здобуття якісної освіти всіма учасниками освітнього процесу, незалежно від їхніх особливих потреб (Аналітичний вісник..., 2024, с. 78-111).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Слід зазначити, що поняття/категорії «аномальні особи», «дефективні», «інваліди», «діти з вадами» тривалий час використовувалися в українському соціумі як законодавчо закріплена і загальноновживана норма. В основу існування таких термінів покладено концепцію, яка концентрує увагу пересічної людини на порушеннях, вадах чи аномальності їй же подібних індивідуумів. Утім, ще у 1927 році Л. Виготський, розробляючи теорію надкомпенсації, переконливо стверджував, що потрібно й з часом все одно доведеться відмовитися і від поняття, і від терміну «дефективні діти» (Колупаєва, с. 26). Проте, в Україні лише у 2017 році було створено такі умови для розв'язання цієї проблеми.

Так, вже у тексті Закону України «Про освіту» поняття «інвалід», «дитина-інвалід» і «інвалід з дитинства» відповідно було замінено на терміни «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю» і «особа з інвалідністю з дитинства» (згідно із Законом № 2249-VIII від 19.12.2017 р.).

Хоча, звернімо увагу на те, що донині в стандарті «Практичний психолог закладу освіти» відсутній інклюзивний складник фахової компетентності психолога, а поняття «інклюзивне навчання» подано в переліку таких ситуативних утручань, як «булінг», «прояви насильства та шкідливі звички». У процесі аналітичних розвідок констатовано недостатню конкретику щодо відповідності термінополя поняття «інклюзивна компетентність» за вимогою часу (Годецька, 2024, с. 102).

Мета статті – окреслити термінологічне поле інклюзивної освіти у контексті чинного законодавства для формування гуманного ставлення до учасників інклюзивного освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У правовому регулюванні інклюзивної освіти термінологія включає основні поняття, які розкривають ключові ідеї, принципи, підходи та способи впровадження інклюзивного навчання в освітню сферу. Ці поняття офіційно закріплені в нормативно-правових документах, що визначають умови забезпечення рівного доступу до освіти для всіх здобувачів освіти, так само і тих, що мають особливі освітні потреби. Це відображено у таких терміноутворюючих контекстах, як: «інклюзивна освіта» (Закон України «Про освіту», ст. 20); «діти з особливими освітніми потребами (ООП)» (Закон України «Про освіту», ст. 19); «інклюзивний клас/група» (Постанова КМУ № 545, 2018 р.); «асистент учителя/вихователя» (Закон України «Про загальну середню освіту», ст. 20); «індивідуальна програма розвитку (ІПР)» (Постанова КМУ № 872, 2019 р.); «інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ)» (Наказ МОН № 609, 2018 р.); «рівний доступ до освіти» (Закон України «Про освіту», ст. 3); «командний підхід» (Постанова КМУ № 545, 2018 р.). На офіційному сайті МОН України докладно представлено визначення цих термінів (Інклюзивне навчання..., 2024).

На превеликий жаль, менше уваги приділено тому, як ми спілкуємось, як звертаємось до людини з особливими потребами, так як, вочевидь, неповага та образливе ставлення до дітей з особливими потребами призводять до серйозних негативних наслідків, які позначаються на їхньому емоційному стані, психологічному здоров'ї та соціальній адаптації.

Зауважимо, що дуже небезпечні наслідки включають:

- зниження самооцінки (може викликати труднощі у прийнятті себе та своїх можливостей);
- розвиток тривожності та страху (невпевненість у своїх силах, боязнь висловлювати свою думку чи діяти, щоб уникнути нових образ);
- психологічні травми (розвиток депресії, посттравматичного стресового розладу чи інших емоційних порушень);
- погіршення соціальних навичок (втрата довіри до оточення, що ускладнює взаємодію з ровесниками, педагогами та іншими людьми, зокрема й рідними та референтними);
- порушення мотивації до навчання (зниження інтересу до навчання та прагнення досягати успіхів);
- соціальну ізоляцію (посилення відчуття самотності й відчуження);

- фізичні прояви стресу (соматичні розлади, такі як головний біль, порушення сну, проблеми із шлунково-кишковим трактом тощо);
- агресивність або протестну поведінку (прояв агресії або конфліктність як захисна реакція, що ускладнює її взаємодію з іншими).

До того ж у зверненні Міністерства юстиції України «Говоримо без бар'єрів: людина з інвалідністю» наголошено на важливості правильного використання термінології та глибшого розуміння такого поняття як «безбар'єрність», яке раніше часто зводилося лише до фізичних аспектів. Втім сучасне розуміння безбар'єрності охоплює ширший спектр, включаючи фізичний, освітній, економічний та соціальний виміри. Це притаманне загальному підходу, який передбачає розробку й реалізацію державної політики, спрямованої на забезпечення рівного доступу всіх верств населення до різних сфер життєдіяльності. Водночас, вище згадане Міністерство також звертає увагу на необхідність коректного вживання термінів, щоб уникнути порушення прав людей і поглиблення негативних стереотипів, та рекомендує такі формулювання інклюзивних термінів: «людина з інвалідністю», «людина з фізичними/сенсорними/психічними/інтелектуальними/ментальними порушеннями», «людина з порушеннями опорно-рухового апарату», «людина з порушеннями рухової функції» тощо. Такий підхід до визначення термінополя інклюзії акцентує увагу на гідності і правах кожної особистості, не зважаючи на її соціальний статус у суспільстві. Наголошено на тому, що не слід вживати такі терміни, як: «інвалід», «людина з обмеженими можливостями», «людина з обмеженими фізичними можливостями», «людина з особливостями», «людина з особливими потребами», «людина з нюансами», «особлива людина», «недієздатний», «страждає на інвалідність», «інклюзивні люди». Проте, на нашу думку, слід добре поміркувати над таким «неправильним» терміном як «людина з особливими потребами», який по суті охоплює такий дефінітивний ряд: «особа» (для офіційних, юридичних, документальних текстів) ↔ «людина» (для текстів з гуманістичним або емоційним забарвленням). Проте вживання некоректних термінів, таких як «інвалід» чи «людина з обмеженими можливостями», все ж такі створює стигму, зводячи особистість до її фізичних чи інших особливостей, а вступає у протиріччя з принципом «person first language» (мова, яка ставить людину на перше місце), який наголошує на тому, що людина насамперед є особистістю, а її інвалідність – лише одна з ознак. Підкреслимо, що словосполучення на кшталт «обмежені можливості» чи «особливі потреби» здаються досить некоректними, оскільки всі люди мають різні потреби залежно від контексту. А такі висловлювання, як «каліка», «візочник», «колясочник» є не лише

некоректними, а й вкрай образливими, тому їх варто було б повністю уникати у спілкуванні (Говоримо без бар'єрів, 2022).

Зазначимо, що правильне використання мови є ключовою умовою для формування культури поваги до гідності кожної людини.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, проведений нами аналіз стану інклюзивної освіти стосовно здобувачів освіти в українському суспільстві засвідчує, що Україна пройшла значний шлях від зневаги, меншовартості осіб з інвалідністю до визнання права людей з інвалідністю на освіту без дискримінації, з рівними можливостями. Це включає розкриття потенціалу здобувачів освіти з інвалідністю, утвердження їхньої гідності, розвиток талантів і здібностей, а також створення умов для їхньої активної участі в житті суспільства.

Таким чином, практика показує, що завдяки науковим дослідженням, результати яких викладено у багатогранному науковому доробку, утворився певний взаємовплив, з одного боку, термінологія є одним із вагомих чинників задля використання як самими науковцями у своїх дослідженнях, так вона є й значущим важелем у налагодженні комунікацій, спілкуванні саме між суб'єктами освітнього процесу, зокрема між здобувачами освіти, в дружньому спілкуванні у дитячих колективах, з другого боку, нормативно-правові бази змінювались відповідно до набуття нового досвіду. Тож, можемо нині вже констатувати, що досягнення бажаного результату є – нормативно-правова база України наблизилась до бажаного апогею й відповідає вимогам сьогодення.

Водночас, у повсякденному житті оновлена термінологія здебільшого знаходить підтримку серед громадян. Є підстави сподіватися, що ці зміни сприятимуть утвердженню гуманістичних цінностей і духовності в українському суспільстві.

У перспективі вважаємо за доцільне здійснити аналітичні розвідки у векторі вивчення зарубіжного досвіду з розвитку інклюзивних освітніх середовищ, їх психолого-педагогічного складника, взаємодії суб'єктів його функціонування.

Література

1. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довід. бюл.* ; наук. ред. М. Л. Ростока; НАПН України, ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця: Твори, 2024. № 20. 111 с. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743046>
2. *Говоримо без бар'єрів: людина з інвалідністю, роз'яснює МІН'ЮСТ. Житомирська РДА.* [офіц. сайт]. URL: <https://zhtzrda.zht.gov.ua/hovorymo-bez-bar-ieriv-liudyna-z-invalidnistiu-roz-iasniue-min-iust/01> Лют. 2022 (дата звернення: 25.11.2024).

3. Годецька Т. І. Інклюзивні освітні середовища в умовах цифрової трансформації суспільства: психологічний аспект: аналіт. огляд. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довід. бюл.* ; наук. ред. М. Л. Ростока; НАПН України, ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця: Твори, 2024. № 20. С. 78-111. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743109/> (дата звернення: 25.11.2024).
4. Інклюзивне навчання. *Міністерство освіти і науки України* [Офіц. сайт]. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&type=all&tag=inklyuzivne-navchannya> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с. (Серія «Інклюзивна освіта»). URL: <https://kpd.edu.ua/biblioteka/I/Інклюзивна%20освіта%20реалії%20та%20перспективи%20Колупасва%20А.А..pdf> (дата звернення: 25.11.2024).

References

1. Analytychnyi visnyk u sferi osvity y nauky : dovid. biul. (2024). [Analytical Bulletin in the field of education and science: a reference bulletin] ; nauk. red. M. L. Rostoka; NAPN Ukrainy, DNPB im. V. O. Sukhomlynskooho. Vynnytsia : Tvory, № 20. 111 s. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743046> (ukr).
2. Zhytomyrska RDA (2022). *Hovorymo bez barieriv: liudyna z invalidnistiu, roziasniuye MINISTRY OF JUSTICE* [We speak without barriers: a person with a disability, explains the MINISTRY OF JUSTICE]. Retrieved from: <https://zhtrda.zht.gov.ua/hovorymo-bez-bar-ieriv-liudyna-z-invalidnistiu-roz-iasniuiie-min-iust/01> Liutoho 2022 (date of appeal: 25.11.2024) (ukr).
3. Godetska T. I. (2024). Inkliuzyvni osvitni seredovyscha v umovakh tsyfrovoy transformatsii suspilstva: psykholohichniy aspekt: (analit. ohliad) [Inclusive educational environments in the context of digital transformation of society: psychological aspect: (analytical review)]. *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky : dovid. biul.* ; nauk. red. M. L. Rostoka; NAPN Ukrainy, DNPB im. V. O. Sukhomlynskooho. Vynnytsia : Tvory, № 20. S. 78–111. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/search/simple?q=743046;> https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/AH_2024-20.pdf (date of appeal 24.11.2024) (ukr).
4. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2024). Inkliuzyvne navchannia [Inclusive learning]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&type=all&tag=inklyuzivne-navchannya> (date of appeal 25.11.2024) (ukr).
5. Kolupaeva, A. A. (2009). Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]: monohrafiia. Kyiv : Sammit-Knyha, 272 s. s.: il. (Seriiia «Inklyuzyvna osvita». Retrieved from: <https://kpd.edu.ua/biblioteka/I/Інклюзивна%20освіта%20реалії%20та%20перспективи%20Колупасва%20А.А..pdf> (date of appeal: 25.11.2024) (ukr).

THE TERM FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION IN ITS REGULATORY AND LEGAL SUPPORT

T. I. Godetska

In order to fulfill the tasks of the second, analytical and synthetic, stage of the applied scientific research «Information and Analytical Support of Education and Pedagogy: Domestic and Foreign Experience» (2023-2025), the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of the V.O. Sukhomlynskyi National Library of Ukraine analyzed the scientific achievements of Ukrainian researchers on the components of the inclusive education terminology in its regulatory and legal support. The article aims to familiarize the educational community with the fundamental terms of inclusive education in the current legislation in order to form a humane attitude towards the participants of the inclusive educational process.

The author notes that inclusive education should be based on teachers' understanding of inclusion as a core value of a democratic society, fostering tolerance, changing attitudes towards people with special needs, and acquiring the necessary professional competencies to work effectively in an inclusive environment. It is emphasized that the Ministry of Justice of Ukraine, in order not to violate people's rights, in particular by forming and deepening negative stereotypes, proposes to use terms correctly, in particular to speak about and address people with disabilities in the correct way, namely to take it for granted and use such terms as: «a person with a disability»; «a person with physical/sensory/mental/intellectual/mental disabilities»; «a person with musculoskeletal disorders; a person with motor function disorders». It has been found that such work can only be carried out in the aura of spirituality of Ukrainian society, which is needed by both providers and recipients of inclusive services. In the future, we consider it expedient to study foreign experience in this context.

Keywords: *inclusive education, inclusive education, inclusive resource center, inclusive educational environment, person with disabilities, person with a disability, child with a disability.*

Годецька Тетяна Іванівна – науковий співробітник Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (м. Київ, Україна). E-mail: godtaniv@gmail.com

Godetska Tetiana Ivanivna – Researcher, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine) E-mail: godtaniv@gmail.com